

Complexnummer: 516730

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Complexnaam

Koepelgevangenis

Aantal complexonderdelen

3

Monumentnummers van complexonderdelen

516731, 516732, 516733

Woonplaats

Arnhem

Gemeente

Arnhem

Provincie

Gelderland

Locatie van het hoofdobject

Wilhelminastraat 16, 6812 CW te Arnhem

Complexomschrijving

Inleiding

GEVANGENISCOMPLEX, gebouwd in 1882-1886 in neorenaissance-stijl, bestaande uit een cellingebouw van het type panopticum, een poortgebouw, een administratiegebouw, een dienstgebouw (huishoudelijk gedeelte), een voormalige kapel (1888) en een ringmuur. Verder lagen er op het terrein nog drie luchtcellen in kwartronde vorm gesitueerd. Buiten de ringmuur lagen aan de oost- en de noordzijde resp. twee directiewoningen en elf bewaarderswoningen. Luchtcellen en dienstwoningen zijn reeds afgebroken, het dienstgebouw en de kapel worden binnenkort afgebroken en zullen daarom niet in de beschrijving worden opgenomen. De volgende complexonderdelen zijn beschermd: A: Het CELLENGEBOUW. B: Het ADMINISTRATIEGEBOUW. C: Het POORTGEBOUW, de RINGMUUR en de BERGPLAATSEN. Het complex is gebouwd in opdracht van het Ministerie van Justitie in 1882 naar ontwerp van de eerste departementale rijksbouwmeester Johan Frederik Metzelaar (1818-1897) door de aannemers L. Brand en P.P. Seret.

Het door een ringmuur omgeven complex is gelegen op een nagenoeg rechthoekig terrein, begrensd door de Wilhelminastraat in het oosten, de Alexanderstraat in het zuiden, de Diependalstraat in het westen en de Zuidelijke Parallelweg langs de verdiept gelegen spoorlijn in het noorden. Het terrein, dat aan de westzijde t.g.v. de terreingesteldheid een golvend verloop kent, is gelegen tussen de arbeiderswijk Lombok (1894-1909) en het terrein van het elektrisch keuringsinstituut, K.E.M.A. (1936-1938).

JOHAN FREDERIK METZELAAR werd geboren in 1818 in Rotterdam. Hij ging in de leer bij een timmerman terwijl hij in de avonduren lessen volgde aan de tekenschool van het genootschap "Hierdoor tot Hoger". In 1838 vestigde hij zich als zelfstandig timmerman te

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Rotterdam. Een jaar later werd hij leraar bouwkunde aan bovengenoemde opleiding. In 1842 werd hij lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en in 1846 verzocht hij de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Amsterdam om het getuigschrift van architect. Zijn eerste uitgevoerde ontwerp dateert van een jaar later. Metzelaar ontwikkelde zich tot een succesvol architect in Rotterdam. Van groot belang voor Metzelaar was zijn vriendschap met Willem Nicolaas Rose, die in 1858 werd benoemd tot rijksbouwmeester in Den Haag. Hierdoor kwam ook Metzelaar onder de aandacht van de regering. Hij had zitting in de jury's voor een nieuw paleis der Staten-Generaal en voor het Muzeüm Koning Willem I, waar overigens ook Rose lid van was. In 1867 werd Metzelaar gevraagd het ontwerp en de inrichting te verzorgen van de Nederlandse afdeling op de wereldtentoonstelling in Parijs. In 1870 stond Metzelaar, die na het vertrek van Rose als landsbouwmeester in 1867 de enige architect werd die in vaste dienst was bij de rijksoverheid, een grootse carrière te wachten. Door het optreden van Victor de Stuers, die het werk van Rose en diens vrienden verafschuwde, werden echter een aantal ontwerpen van Metzelaar terzijde geschoven. Vanaf 1875 hield Metzelaar zich alleen nog maar bezig met de bouw van gevangenissen en gerechtsgebouwen, een terrein waarop hij door De Stuers met rust werd gelaten.

Metzelaar had in 1872 reeds de door zijn voorganger A.C. Pierson ontworpen strafgevangenis te Rotterdam gebouwd. Door de vaststelling van het nieuwe Wetboek van Strafrecht in 1881, waarin werd bepaald dat ieder arrondissement een eigen strafinrichting diende te hebben en de duur van de cellulaire opsluiting voor langgestraften werd verlengd, was uitbreiding van het bestaande aantal cellen van 1300 noodzakelijk geworden. Er moesten 1100 cellen bijkomen, een bouwinspanning die werd begroot op drie miljoen gulden. Aangezien Metzelaar de zestig reeds was gepasseerd, werd zijn zoon Willem Cornelis Metzelaar (1848-1918) tot zijn assistent benoemd. Deze was afgestudeerd aan de Delftse polytechnische school, daarna als opzichter in dienst getreden bij de Staatsspoorwegen en vervolgens tien jaar werkzaam geweest als gemeente-architect in Deventer en tevens als directeur van de plaatselijke bouwkundige avondschool. Toen J.F. Metzelaar in 1886 met pensioen ging, nam Willem Cornelis al zijn taken over. Hij bleef voor justitie werkzaam tot aan zijn eigen pensioen in 1914, vanaf 1902 met de titel hoofdingenieur voor de Justitiegebouwen.

Aan het begin van de reeks door J.F. Metzelaar ontworpen gevangeniscomplexen staat de strafgevangenis in Groningen (nu: Dr. S. van Mesdagkliniek), ontworpen als vleugelgevangenis (1881-1883). Daarna volgde de gevangenis te Arnhem (1882-1886), een panopticumgevangenis met een koepel. In Breda bouwde Metzelaar, geassisteerd door zijn zoon, vrijwel een exacte kopie van de Arnhemse gevangenis (1883-1886). Tegelijkertijd werd in Den Haag (Scheveningen) een strafgevangenis gebouwd (1883-1886). Hier gaf het bestuur, onder protest van Metzelaar die ook hier een koepelgevangenis wilde bouwen, de voorkeur aan een kruisvormige vleugelgevangenis verwant aan het Groningse type. Terwijl Breda en Den Haag in aanbouw waren, bouwde Metzelaar in Alkmaar (Schutterswei, 1883) en Zutphen (Lunettestraat, 1883-1886) nog twee kleinere strafgevangenissen. Naast de gevangenissen bouwde Metzelaar nog twaalf kantongerechten en één arrondissementsrechtbank gecombineerd met een kantongerecht (Tiel 1879-1882).

Het idee van de PANOPTICUMGEVANGENIS was op het einde van de 18de eeuw ontstaan in Engeland, waar Samuel Bentham het principe van het "Inspection House" ontwikkelde, een rond gebouw dat vanuit één centraal punt in het midden door één of enkele personen overzien kon worden. Dit type, waarbij de groep werd gecontroleerd door het individu dat weer onder controle stond van de samenleving, was bruikbaar voor scholen, ziekenhuizen, fabrieken en gevangenissen. Uitgaande van dit "Inspection House" ontwierp Samuels broer de filosoof en rechtsgeleerde Jeremy Bentham in 1791 een gevangenis het "Panopticum", waarin hij het systeem van "seeing without being seen" vervolmaakte. Het was een cirkelvormig gebouw waarvan de buitenste ring bestond uit cellen. In de buitenmuur van deze cellen zaten ramen en naar binnen toe werden ze slechts afgesloten door een ijzeren hekwerk. De toezichthouder die in het middelpunt zijn wachttorens had, kon dus met één rondblik in alle cellen kijken. Door middel van Venetiaanse blinden werd voorkomen dat de gevangenen konden zien of de wachttorens bemand was. Bentham ontwierp een perfect systeem van orde, discipline en toezicht houden op basis van een architectonische vondst. In het latere cellulaire stelsel, dat in de 19de eeuw opgang

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

maakte werden de architectonische ideeën van Bentham op eclectische wijze verwerkt. Het gevangeniswezen werd in de 19de eeuw evenals zoveel andere sociale instituties sterk beïnvloed door een algehele tendens tot rationalisering en disciplineren van het maatschappelijk leven, juist toen het cellulaire stelsel opgang maakte. Uit deze samenloop van omstandigheden kwam de panopticumgevangenis voort, die in allerlei varianten werd toegepast in Frankrijk en de Verenigde Staten en door toedoen van Metzelaar ook in Nederland, waar drie koepelgevangenissen werden gebouwd in Arnhem, Breda en Haarlem, waarbij de laatste overigens van de hand is van Willem Cornelis Metzelaar (1899-1902). De voordelen van een panopticumgevangenis waren de lage bouwkosten, de weinig intensieve surveillance en de onmogelijkheid voor de gevangenen om buitenom onderling contact te hebben, iets dat bij een vleugelgevangenis wel mogelijk was. De lage bouwkosten werden bereikt doordat de bouw van een aparte kapel niet nodig was. De eredienst kon gegeven worden vanaf de centrale surveillancetoren midden onder de koepel en kon door alle gevangenen vanuit hun cel worden gevolgd. De arbeidsintensieve zondagsurveillance i.v.m. kerkbezoek was ook niet meer nodig. Bovendien waren er minder bewakers nodig, omdat vanaf de centrale surveillancetoren alle celdeuren gezien konden worden. Er kleefden echter ook grote nadelen aan de koepelgevangenis. Al gauw bleek dat de akoestiek in de koepel zo slecht was, dat men reeds in 1888 een aparte kapel op het terrein bouwde. Ook het handhaven van een aangename temperatuur bleek moeilijkheden op te leveren. Bovendien was het onmogelijk om een koepelgevangenis uit te breiden. De kritiek leidde er toe dat er niet meer dan drie koepelgevangenissen zijn gebouwd in Nederland.

Omschrijving

Het GEVANGENISCOMPLEX is gelegen op een nagenoeg rechthoekig terrein, dat door een ca. 3,5m hoge ringmuur wordt omgeven. De enige toegang tot het terrein vormt het vooruitgeschoven kasteelachtige poortgebouw aan de Wilhelminastraat, dat toegang geeft tot het ommuurde voorplein met enkele ruimtes aan de noord- en de zuidzijde, resp. portierruimte en wachtlokaal rechts en magazijn en ruimte technische dienst links. Tegenover het poortgebouw ligt het in de ringmuur opgenomen administratiegebouw. Links en rechts hiervan geven twee poorten in de muur toegang tot het gevangensterrein. Het administratiegebouw is via een gang op twee verdiepingen verbonden met het erachter gelegen cellengebouw, dat op zijn beurt weer via een gang op twee verdiepingen is verbonden met het dienstgebouw. Poortgebouw, administratiegebouw, cellengebouw en dienstgebouw liggen op één oost-west as. Links van het cellengebouw ligt de hiermee d.m.v. een gang verbonden kapel.

Alle gebouwen zijn uitgevoerd in roodbruine baksteen gemetseld in kruisverband. Verder is gebruik gemaakt van gele IJsselsteen, hardsteen en gele en rode zandsteen.

Waardering

GEVANGENISCOMPLEX gebouwd in 1882-1886 door J.F. Metzelaar.

- Van architectuurhistorische waarde als een goed en vrij gaaf voorbeeld van een gevangeniscomplex in neorenaissance-stijl. Het complex is van bijzonder belang voor het oeuvre van J.F. Metzelaar, omdat het hierbinnen de eerste koepelgevangenis van het panopticumtype is, een type dat zijn persoonlijke voorkeur genoot en door hem onder de aandacht van de minister van Justitie werd gebracht. Het complex is van belang wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van de samenstellende onderdelen zoals de bijzondere hoofdvorm van m.n. poortgebouw en cellengebouw, het materiaalgebruik en de bijzondere ornamentiek.

- Van stedenbouwkundige waarde vanwege de rangschikking van de samenstellende onderdelen onderling. Het complex is van stedenbouwkundig belang vanwege de afmetingen, de hoge ligging en de verschijningsvorm, waardoor het niet alleen een zeer

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

bepalend element in de wijk Lombok vormt, maar ook een dominante factor is in het gezicht op Arnhem vanuit het zuiden (Rijn).

- Van cultuurhistorische waarde vanwege de bestemming en de verschijningsvorm die een bijzondere uitdrukking zijn van een culturele ontwikkeling n.l. de opkomst van het cellulaire stelsel en de algehele tendens tot rationalisering en disciplineren van het maatschappelijk leven en dus ook van het gevangeniswezen, die in de 19de eeuw plaatsvindt. Het is van belang als bijzondere uitdrukking van een bestuurlijke ontwikkeling, waarbij in het kader van het nieuwe Wetboek van Strafrecht werd besloten dat er op korte termijn een aantal nieuwe gevangenissen gebouwd moesten worden. Het is van belang als bijzondere uitdrukking van technische en typologische ontwikkelingen m.n. het cellengebouw met zijn cirkelvormige plattegrond en koepel en is als zodanig ook van belang vanwege de innovatieve waarde en zeldzaamheid. Het is de eerste en samen met Breda en Haarlem ook de enige panopticumgevangenis in Nederland.

---

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 516731

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	11 september 2000
Kadaster deel/nr	82878/167

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Arnhem	Arnhem	Gelderland

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Arnhem	P			6848
Arnhem	P			6850

Omschrijving**

Omschrijving:

Het CELLENGEBOUW (KOEPEL) heeft een rond grondplan met een diameter van 63m en vier bouwlagen met ieder vijftig cellen en een zolderverdieping. Het cellengebouw wordt afgesloten door een koepeldak, dat rust op een ringvormig lessenaarsdak boven de cellen. De hoogte bedraagt 37,90m.

In de vier windstreken zijn tegen het gebouw aan rechthoekige traptorens gesitueerd die reiken tot de geboorte van het koepeldak. Van deze torens zijn er twee opgenomen in de verbindingsgangen met resp. het administratiegebouw en het dienstgebouw.

Gezien de uniforme uitvoering van het gebouw zal volstaan worden met de beschrijving van één van de torens en één travee met celramen.

Het opgaand muurwerk bestaat uit roodbruine baksteen van waalformaat, gemetseld in kruisverband op een plint van klinkers. De strekken, bogen en vlechtingen zijn gemetseld in gele baksteen. Het geheel wordt afgesloten met een uitkragende betonnen goot (oorspronkelijk hardsteen) op hardstenen consoles, telkens twee kleinere afgewisseld met een grotere. Aan de goot is een smeedijzeren hekwerk bevestigd.

Het koepeldak is omgeven door een omlopend zinken roevendak boven de ringvormige zolderverdieping. De koepel is gedekt met losanges (zinken platen in ruitvorm) tussen achtentwintig halfronde eveneens met zink beklede roeven. Het bovenste gedeelte van de koepel is vanaf even onder de bovenste rij dakvensters tot aan de lantaarn gedekt met vlak zink tussen opstaande roeven. In het omlopend lessenaarsdak zijn veertien en in de koepel achtentwintig vlakke dakvensters aangebracht. Bovenop de koepel bevindt zich een veertienzijdige lantaarn met een veertienzijdig tentdakje, waarvan de verticale delen en de dakschildjes zijn gevuld met glas. Het bovenste deel is afgedekt met lood en wordt bekroond door een koperen piron.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Op elke verdieping bevinden zich tweeënvijftig getoogde vensteropeningen met smeedijzeren kozijnen op een ijzeren lekdorpelwaarin gegoten 10-ruits ijzeren ramen zijn afgehangen. Boven elk raam bevindt zich, teruggelegen in de vensteropening, een bakstenen segmentboog. De vensteropening zelf wordt afgesloten met een segmentboog van gele IJsselsteen in waalformaat. Tijdens de bouw zijn op de derde verdieping van de vijfde, elfde en twaalfde travee al grotere 20-ruits ramen geplaatst. Later is van meerdere vensters de onderdorpel verlaagd en zijn deze voorzien van 20-ruits ramen m.n. aan de noord- en de oostzijde. De kleine vensteropeningen en ook sommige van de grotere vensteropeningen zijn voorzien van tralies. Onder elk venster zijn twee openingen uitgespaard die zijn voorzien van een roostertje. De openingen zijn aan de uiteinden voorzien van een baksteen die met de kop half uit het vlak van de muur steekt, waardoor het suizen van de wind wordt tegengegaan.

De torens, waarvan de zijgevels blind zijn uitgevoerd, zijn voor eenderde deel opgenomen in de wand van het cellengebouw. De hoeken van de torens zijn vanaf ca. 1m boven het maaiveld, waar een hardstenen blok de overgang vormt, voorzien van een gemetselde kraal die doorloopt tot aan het niveau van de goot van het cellengebouw. Hier wordt het kraalprofiel weer beëindigd door een hardstenen blok en een in het metselwerk opgenomen hardstenen speklaag. De toren bezit nog drie andere hardstenen speklagen, waarin deels de wisseldorpels van het grote meerdelige venster zijn opgenomen. Aan de bovenzijde bevindt zich een uitkraging van metselwerk op een hardstenen band op hardstenen consoles. De torens worden aan de voor- en de zijkanten bekroond door een hardstenen holkeellijst, waarboven zich gemetselde kantelen met hardstenen ezelsruggen bevinden. Achter de kantelen ligt een met zink bedekt plat dak.

De noordelijke en zuidelijke toren die niet in een verbindingsgang zijn opgenomen, bezitten op de begane grond een getoogde deuropening met later aangebrachte veelruits stalen deur met veelruits bovenlicht. De segmentboog is gemetseld met gele IJsselsteen. Boven de deur bevond zich op het niveau van de eerste verdieping een venster gelijk aan de celvensters. Hierboven bevond zich bij alle vier de torens een meerdelig venster, dat zich uitstrekte over twee bouwlagen en was uitgevoerd als hardstenen kruisvenster met rondboog bovenlicht, afgesloten door een Florentijnse boog met geboorte-, boog- en sluitstenen van gele IJsselsteen. In 1962 is aan de zuid- en de noordzijde het celraam verwijderd en de onderdorpel van het kruisvenster tot vlak boven de deuropening verlaagd en voorzien van meerdere delen, gescheiden door hardstenen kalven en middenstijlen. De vensteropeningen zijn voorzien van veelruits ijzeren ramen. Boven het venster bevinden zich drie blinde schietsleuven, afgesloten door rollagen van gele IJsselsteen. In de uitkragende partij bevinden zich aan de voorzijde drie en aan de beide zijkanten twee blinde ronde schietgaten met vier sluitstenen van gele IJsselsteen.

Het INTERIEUR van het CELLENGEBOUW verkeert nog grotendeels in oorspronkelijke staat. De centrale ruimte heeft een middenlijn van 53m en een hoogte van 30,40m. De ruimte wordt overspannen door een dubbel beschoten kap van geklonken ijzeren spanten, waarop in het midden de veertienzijdige lichtlantaarn is geplaatst. De begane grond van de centrale ruimte was oorspronkelijk toegankelijk vanuit de vier windrichtingen. Nu slechts enkel vanuit het administratiegebouw in het oosten en het dienstgebouw in het westen. In de ruimte zijn vier gietijzeren wenteltrappen geplaatst, die toegang geven tot de galerijen op de eerste, tweede en derde verdieping. De vloer van de hal bestaat uit een 0,20m dikke laag beton, afgewerkt met asfalt. Midden op de vloer staat een later opgericht houten gebouwtje, de bewaarderskamer.

De wanden van de centrale ruimte zijn doorlopend rond gemetseld in gele baksteen, afgewisseld met banden van rode baksteen. De segmentbogen boven de doorgangen zijn eveneens in deze steen uitgevoerd. Het gele en rode metselwerk wordt afgesloten door een gepleisterd hoofdstel, waarin zich achtentwintig zware hardstenen consoles bevinden die de spantbenen van de koepel dragen. Boven dit hoofdstel bevindt zich een brede, in verschillende tinten groen geschilderde strook met metselwerk, dat door vlakke

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

gepleisterde pilasters is verdeeld in rechthoeken met door profiellijsten omgeven gepleisterde casementen, wederom afgesloten met een gepleisterd hoofdgestel.

De rondgaande wanden bezitten zesenvijftig deurtraveeën. In het derde kwart van deze eeuw werden alle oorspronkelijke, grenen opgeklampte deuren vervangen door stalen exemplaren. Hiervoor werden de kozijnen gewijzigd en werd aan de buitenzijde een vlakke cementen lijst aangebracht. Op elk niveau is aan vier zijden een geschuurd hardstenen fonteintje met spatstuk gedeeltelijk in het muurwerk gemetseld. Op elke verdieping geven vier getoogde doorgangen met veelruits ijzeren deuren toegang tot de achtergelegen trappenhuisen met hardstenen trappen met ijzeren leuning.

De galerijen zijn opgebouwd uit uitkragende U-profielen die aan de voorzijde zijn gekoppeld met gelijkvormige liggers. Op de U-profielen zijn hardstenen platen als loopvlak aangebracht. Bij de vier vrijstaande gietijzeren spiltrappen is de galerijvloer met een rechthoekig bordes op de spil aangesloten. De 1m hoge ijzeren balustrades zijn sinds kort vervangen door hogere exemplaren. Het cellengebouw bevat in totaal tweehonderdenvier cellen, gelijk verdeeld over de begane grond en de drie verdiepingen.

Sommige cellen werden al tijdens de bouw gekoppeld om te dienen tot ruimte bijvoorbeeld voor de directeur of de onderwijzer. Andere werden later gekoppeld of verbouwd om te dienen tot werk- of wachtruimte. De op drie verdiepingen rondgaande galerij geeft toegang tot de cellen. De cirkel die door de cellen wordt gevormd, wordt door de trappenhuisen in de vier in de buitenmuur geplaatste torens in vier gelijke parten van ieder dertien cellen verdeeld.

De cellen bezitten een trapeziumvormig grondplan en hebben bij de deur een breedte van ca. 2,50m en bij het venster 2,90m, terwijl de diepte 4m bedraagt.

De zolder loopt over de bovenste verdieping van de cellenring en is van hieruit bereikbaar via een ijzeren trap. De zolder wordt gevormd door de steunberen tegen de binnenmuur waarover een vlak dak is gelegd. In de steunberen bevinden zich ovale doorgangen en langs de binnenmuur lopen twee bandstalen trekstangen om de spatkrachten van de spanten ter plekke van de steunberen gelijkmatig te verdelen.

De kap heeft een diameter van 53m en een hoogte van ca. 21m. De kap wordt gevormd door achtentwintig halfspanten aan de voet rustend op het muurwerk van de binnengevel van de centrale hal en in de nok verbonden met een grote ijzeren ring. Op deze ring rusten veertien spantjes die met elkaar de veertienzijdige lichtkoepel ondersteunen. Een halfspant is opgebouwd uit hoek- en plaatijzer dat aaneen geklonken is tot een gekromd spant met I-vormige doorsnede. Het lijf van de ligger is als een rasterwerk uitgevoerd. De halfspanten zijn onderling verbonden door zeven identiek samengestelde ijzeren gordingen, waarop houten gordingen zijn bevestigd. Over de houten gordingen is een houten beschot aangebracht. De binnenbeschieting is diagonaalsgewijs verwerkt, waarbij elk vak in richting haaks op het naastliggende is uitgevoerd. Tussen de derde en de vierde alsmede de zesde en de zevende gording zijn in totaal achtentwintig dakvensters aangebracht met resp. 3- en 2-ruits houten ramen.

Waardering:

CELLENBOUW uit 1882-1886 van J.F. Metzelaar.

- Van architectuurhistorische waarde als een goed en vrij gaaf voorbeeld in ex- en interieur van een cellengebouw in neorenaissance-stijl met hoogwaardige esthetische kwaliteiten zoals de bijzondere vorm, het materiaalgebruik en de ornamentiek. Het cellengebouw

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

bezit architectuurhistorische waarde als onderdeel van het oeuvre van J.F. Metzelaar, omdat het hierbinnen zijn eerste koepelgevangenis van het panopticumtype is, een type dat zijn persoonlijke voorkeur genoot en door hem onder de aandacht van de minister van Justitie werd gebracht.

- Van stedenbouwkundige waarde als onderdeel van een gevangeniscomplex in neorenaissance-stijl. Het cellengebouw is van stedenbouwkundig belang vanwege de afmetingen, de hoge ligging en de verschijningsvorm, waardoor het een zeer bepalend element is in de wijk Lombok en in het gezicht op Arnhem vanuit het zuiden.

- Van cultuurhistorische waarde vanwege de bestemming en de verschijningsvorm die een bijzondere uitdrukking zijn van een culturele ontwikkeling n.l. de opkomst van het cellulaire stelsel en de algehele tendens tot rationalisering en disciplineren van het maatschappelijk leven en dus ook van het gevangeniswezen, die in de 19de eeuw plaatsvindt. Het is van belang als bijzondere uitdrukking van technische en typologische ontwikkelingen, omdat het de eerste en samen met Breda en Haarlem ook de enige koepelgevangenis van het panopticumtype in Nederland is, waarbij gebruik werd gemaakt van de nieuwste ontwikkelingen op technisch gebied. Het cellengebouw is als zodanig ook van belang vanwege de innovatieve waarde en de zeldzaamheid.

Hoofdcategorie

Bestuursgebouwen, rechtsgebouwen en overheidsgebouwen

Subcategorie

Gerechtsgebouw(E)

Functie

Cellencomplex

Monumentnummer*: 516732

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	11 september 2000
Kadaster deel/nr	82878/154

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>		
Arnhem	Arnhem	Gelderland		
<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Arnhem	P			6848

Omschrijving**

Omschrijving:

Het ADMINISTRATIEGEBOUW heeft een rechthoekig grondplan, twee bouwlagen en een zolderverdieping onder een zadeldak tussen twee tuitgevels en met de nokrichting evenwijdig aan de voorgevel. Het dak is gedekt met gesmoorde opnieuw verbeterde Hollandse pannen.

De gevels zijn opgetrokken in roodbruine baksteen, gemetseld in kruisverband. Zij hebben op ca. 0,90m hoogte een vooruitspringende plint, afgesloten met een hardstenen band.

De symmetrisch ingedeelde VOORGEVEL (oostgevel) telt vijf traveeën, waarvan de middelste licht risaleert. De voorgevel is voorzien van gepleisterde speklagen en wordt afgesloten door een hardstenen architraaflijst en een betonnen (oorspr. hardstenen) bakgoot op hardstenen consoles, telkens twee kleinere afgewisseld met een groter. In de middelste travee bevindt zich de ingangspartij bestaande uit een dubbele houten deur met smeedijzeren sierbeslag en een rondboogvormig afgesloten bovenlicht met een geornamenteerd smeedijzeren rooster. Voor de deur ligt een stoep met vier hardstenen treden en een bordes. Aan weerszijden van de deur bevinden zich twee rondboogvormig afgesloten vensteropeningen met aan de onderzijde een gemetselde borstwering die rust op de hardstenen plint. In de openingen bevinden zich driedelige kozijnen met driedelig rondboog bovenlicht en een hardstenen onderdorpel.

Op de eerste verdieping bevinden zich vijf segmentboogvormig afgesloten vensters met een op een geprofileerde hardstenen dorpel rustende, gemetselde borstwering. In de openingen bevinden zich driedelige kozijnen met driedelige segmentboogvormig afgesloten bovenlichten.

De deur en vensters hebben een omlijsting met hoekprofiel van rode Udelfanger zandsteen. Ter hoogte van de in het metselwerk opgenomen speklagen bestaat de omlijsting uit gele Udelfanger zandsteen. De boog- en sluitstenen zijn ook van dit materiaal. Voor de vensters zijn smeedijzeren traliewerken aangebracht.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

De LINKER ZIJGEVEL wordt afgesloten door een tuitgevel met trapsgewijs uitkragende schouderstukken, afgedekt met hardstenen platen. In de as van de tuitgevel bevindt zich ter hoogte van de begane grond en van de zolder een getoogd venster met hardstenen onderdorpel, 6-ruits raam en tralies. Links van het venster op de begane grond bevindt zich een later aangebracht venster.

De RECHTER ZIJGEVEL is op dezelfde wijze uitgevoerd. Hier bevindt zich echter op de eerste verdieping ook een getoogd venster met hardstenen dorpel, 6-ruits raam en tralies.

De ACHTERGEVEL (westgevel), afgesloten met een betonnen goot op hardstenen consoles, afwisselend een grotere en twee kleinere, bezit over twee bouwlagen een vooruitspringende middenpartij met plat dak en houten daklijst, waarop over twee bouwlagen de verbindingsgang naar het cellengebouw aansluit. De achtergevel en de uitbouw zijn voorzien van getoogde vensters met hardstenen dorpels, 6-ruits ramen en tralies en enkele kleine vensters met enkelruits ramen. Rechts van de verbindingsgang bevindt zich een vermoedelijk later aangebrachte, eenlaags uitbouw, afgesloten door een betonnen goot en voorzien van recht afgesloten vensters met tralies, die aansluit op de eerste bouwlaag van de verbindingsgang.

De VERBINDINGSGANG tussen het administratie- en het cellengebouw bestaat uit twee bouwlagen, waarvan de eerste bouwlaag aan beide zijden uitspringt (de gang wordt op de begane grond geflankeerd door vermoedelijk later aangebouwde nevenruimten). De eerste bouwlaag wordt afgesloten door een betonnen goot, de tweede door een houten lijst. In de eerste bouwlaag bevinden zich aan beide zijden vier recht afgesloten vensters met 9-ruits ramen en tralies. Boven het dak van de eerste bouwlaag bevinden zich kleine vensters, die de gang verlichten. In de tweede bouwlaag bevinden zich aan beide zijden getoogde vensters met hardstenen dorpels, 6-ruits ramen en tralies.

Waardering:

ADMINISTRATIEGEBOUW uit 1882-1886 van J.F. Metzelaar.

- Van architectuurhistorische waarde als goed en gaaf voorbeeld in ex- en interieur van een administratiegebouw in neorenaissance-stijl met hoogwaardige esthetische kwaliteiten in de voorgevel zoals gave verhoudingen, gevarieerd materiaalgebruik en bijzondere ornamentiek.

- Van stedenbouwkundig belang als onderdeel van een gevangeniscomplex in neorenaissance-stijl.

Hoofdcategorie

Bestuursgebouwen, rechtsgebouwen en overheidsgebouwen

Subcategorie

Gerechtsgebouw(E)

Functie

Gevangeniscomplex

Monumentnummer*: 516733

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	11 september 2000
Kadaster deel/nr	82878/158

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Arnhem	Arnhem	Gelderland

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Arnhem	P			6848
Arnhem	P			6849
Arnhem	P			6850

*Omschrijving***

Omschrijving

POORTGEBOUW, RINGMUUR en BERGPLAATSEN.

Het POORTGEBOUW bestaat uit een muur met een dubbele houten poort geflankeerd door twee vierkante taps toelopende torens van drie bouwlagen, die zijn voorzien van een uitkragende bekroning met kantelen.

Het nagenoeg symmetrisch ingedeelde poortgebouw bestaat uit roodbruine baksteen in kruisverband gemetseld, op een plint van gebouchardeerde hardstenen blokken. De vloeren van de eerste en de tweede verdieping worden in het metselwerk aangegeven d.m.v. een hardstenen band. De hoeken van de torens zijn tot de tweede hardstenen band uitgevoerd in staande blokken hardsteen afgewisseld met een smal liggend blok, alle voorzien van een kraalrand. Halverwege de tweede verdieping kraagt het metselwerk uit ondersteund door een hardstenen band met een boogstelling, die rust op geprofileerde hardstenen consoles. Tot aan de uitkraging lopen de torens taps toe. Boven de uitkraging is het metselwerk loodrecht uitgevoerd. De torens worden beëindigd door een geprofileerde hardstenen lijst, waarop gemetselde kantelen met hardstenen ezelsruggen zijn geplaatst.

In de linker toren bevindt zich op de begane grond een venster en in de rechter toren een deur, beide met hardstenen omlijsting en segmentboog. De boogtrommels bevatten baksteen. Het venster is voorzien van twee ramen en traliwerk, de houten deur is voorzien van smeedijzeren beslag en een klopper. De torens zijn voor het overige op dezelfde manier uitgevoerd. Op de eerste verdieping bevinden zich twee spievensters, in de vorm van schietsleuven, met een hardstenen omlijsting. Op de tweede verdieping bevinden zich onder de uitkraging drie schietgaten, ronde hardstenen blokken met een gat erin. Boven de uitkraging geven drie smeedijzeren ankers het niveau van het platte dak aan.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

In de rechter zijgevel van de linker toren bevindt zich een spievenster in de vorm van een schietsleuf, terwijl de tegenoverliggenddinker zijgevel van de rechter toren een venster bevat, beide met hardstenen omlijsting. Het terugliggende middengedeelte bezit eveneens een plint van gebouchardeerde hardstenen blokken. De dagkanten van de poort zijn enigszins wijkend opgetrokken en uitgevoerd in staande blokken hardsteen, afgewisseld met smalle liggende blokken, alle voorzien van een kraalrand. In de poortopening staan twee hardstenen schampalen. Op het niveau van de vloer van de eerste verdieping van de torens bevindt zich een halfronde hardstenen waterlijst. Hierboven begint de rondboogvormige afsluiting van de poort. De rondboog is voorzien van een omlijsting van geprofileerde hardstenen blokken, die in de dagkant is voorzien van een kraalrand en op het metselwerk een spitsboog beschrijven (Florentijnse boog).

In de doorgang is ter hoogte van de waterlijst een eikehouten ligger geplaatst. De zo gevormde halfronde opening wordt afgesloten door een raster van houten delen, dat in vorm een valhek suggereert. De recht gesloten opening bevat een later gewijzigde dubbele houten deur.

Het terugliggende gedeelte wordt afgesloten door een hardstenen lijst, waarboven zich kantelen met hardstenen ezelsruggen bevinden. De rand met kantelen wordt in het midden onderbroken door een op de hardstenen lijst rustende, 1,94m hoge wapenstein met het (oorspronkelijk gepolychromeerde) wapen van het Koninkrijk der Nederlanden.

Tegen de linker en de rechter kant van het poortgebouw sluit de ringmuur aan op het blind uitgevoerde metselwerk. De detaillering is voor het overige gelijk aan die van de voorzijde.

De achterzijde van het poortgebouw, aan de binnenzijde van het gevangeniscomplex is in grote lijnen gelijk aan de voorzijde. Hier bevindt zich echter op de begane grond in beide torens een deur, waarvan de omlijsting op dezelfde wijze is uitgevoerd als aan de voorzijde. Op de eerste verdieping bevinden zich twee door een hardstenen latei en segmentboog gekoppelde vensters met hardstenen onderdorpels. De boogtrommels zijn gevuld met baksteen. Beide torens bezitten in de zijgevels aan de poortzijde op de begane grond een venster met hardstenen omlijsting en segmentboog en bakstenen boogtrommel. De poort in de middenpartij bezit aan deze kant geen hardstenen omlijsting, enkel de boog is voorzien van een spitsboogvormige profiellijst. Voor het overige is de detaillering gelijk aan die van de voorzijde.

De RINGMUUR, die rond de voorhof aansluit op het poortgebouw, is deels gewijzigd en vernieuwd. De gemiddeld ca. 3,50m hoog en bestaat uit roodbruine baksteen, sommige delen gemetseld in kruisverband (voornamelijk oost- en zuidzijde) en andere delen in halfsteens verband (voornamelijk noord- en westzijde). Vanwege het geaccidenteerde terrein verspringt de muur op getrapte wijze in hoogte. De muur is afgewerkt met dekstenen van portlandcement. Aan de zuidzijde is de muur voorzien van een plint van ruw behakte keien.

Aan weerszijden van het administratiegebouw bevindt zich een segmentboogvormig afgesloten doorgang met dubbele houten poortdeuren, die toegang geven tot het gevangensterrein.

De voormalige BERGPLAATSEN (vroeger: magazijnen, lijkenhuis, koetshuis, nu: voorportier, wachtruimte, opslag, werkplaats) zijn aan de noord- en zuidzijde tegen de ringmuur gebouwd en bestaan uit één bouwlaag met plat dak. De gevel aan de noordzijde bezit twee deuren en twee ramen, de gevel aan de zuidzijde drie deuren. Deur- en vensteropeningen zijn segmentboogvormig afgesloten en voorzien van deels gewijzigde deuren en ramen met gedeelde segmentboogvormige bovenlichten.

---

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Waardering

POORTGEBOUW, RINGMUUR en BERGPLAATSEN uit 1882-1886 van J.F. Metzelaar.

- Van architectuurhistorische waarde als goed en gaaf voorbeeld van een poortgebouw in neorenaissance-stijl met hoogwaardige esthetische kwaliteiten zoals de bijzondere vorm en de rijke natuurstenen ornamentiek.
- Van stedenbouwkundige waarde als onderdeel van een gevangeniscomplex in neorenaissance-stijl. Het is van stedenbouwkundig belang vanwege de afmeting, de ligging en de verschijningsvorm, waardoor het een zeer bepalend element is aan de Wilhelminastraat en in de wijk Lombok.
- Van cultuurhistorische waarde vanwege de bestemming en de imponerende verschijningsvorm (torens met kantelen, schietsleuven, toegangspoort met valhek) die een bijzondere uitdrukking zijn van een culturele ontwikkeling n.l. het idee dat gevangenen de macht van het gezag moeten uitdrukken en de burgers en gevangenen angst en ontzag moeten inboezemen.

Hoofdcategorie

Bestuursgebouwen, rechtsgebouwen en overheidsgebouwen

Subcategorie

Gerechtsgebouw(E)

Functie

Gevangeniscomplex

---

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument